

УДК 331.56

С.В. ПОПОВ, канд. юрид. наук, Кримський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИДИ БЕЗРОБІТТЯ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Ключові слова: безробіття, критерії, класифікація

Як відомо, класифікація має важливе значення для будь-якого наукового дослідження, оскільки забезпечує можливість більш різноманітно і, внаслідок цього, більш відповідно реаліям описати певне явище, а також дозволяє окреслити найважливіші характеристики розглядуваних правових зв'язків. Щодо безробіття, то в науковій літературі зустрічаються різні погляди на кількість його видів. Так, ще К. Маркс виділяв три форми відносного капіталістичного перенаселення: текучу, приховану і застійну [1, с.647-648]. Сьогодні вчені виділяють дещо більшу кількість видів безробіття. Так, Р. Еренберг та Р. Сміт до видів безробіття відносять фрикційне, структурне, циклічне, сезонне, а також безробіття неповного попиту й очікування [2, с.591-593]. За точкою зору Б.М. Генкіна, існують такі види безробіття: фрикційне, сезонне, структурне, циклічне, приховане [3, с.366]. Н.І. Єсінова основними видами безробіття вважає структурне, фрикційне та циклічне. Також вона виділяє і такі види безробіття: постійне (тривале), тимчасове та приховане [4, с.180-183]. За точкою зору Н.А. Волгіна, Ю.Г. Одегова, безробіття буває фрикційним, структурним, сезонним, циклічним [5, с.168]. Д.П. Доманчук, С.Д. Лучик, А.Д. Чикуркова виділяють природне, вимушене і застійне безробіття [6, с.60].

Таке неоднозначне розуміння кількості видів безробіття певним чином заплутує науку. Для виправлення даного недоліку та визначення власної позиції стосовно видів безробіття проаналізуємо підходи вчених по змісту окремих видів безробіття, що і є метою статті. Її новизна міститься у наданій класифікації безробіття за певними критеріями. Так, Н.А. Волгін, Ю.Г. Одегов вказу-

ють, що фрикційне безробіття - це безробіття "між роботами", коли людина залишила колишнє місце і знаходиться в пошуку іншого. Причин пошуку нової роботи може бути багато: і кращі умови праці, і більш висока заробітна плата, і переїзд на нове місце проживання, і конфліктні ситуації в колективі [5, с.168]. Як зазначає Н.І. Єсінова, у кожен визначений момент частина працівників знаходиться в стані зміни роботи: вони або добровільно змінюють роботу, що їм не підходить, або вперше обирають роботу, зважаючи це важливе рішення, або підшукують роботу в зв'язку з закінченням терміну контракту на попередній роботі тощо. Частина з них працевлаштовується, але в цілому цей вид безробіття залишається, і називається фрикційним. Ініціатива звільнення в цьому випадку надходить від працівників [4, с.183]. Р. Еренберг та Р. Сміт зазначають, що, незважаючи на національні особливості, фрикційне безробіття існує у всіх країнах з ринковою системою господарювання. Так, у США за останні двадцять років принаймні 10 % безробітних склали люди, що добровільно залишили роботу [2, с.591]. З цього можна зробити висновок, що навіть якщо потреба в робочій силі буде дорівнювати пропозиції робочої сили, фрикційне безробіття буде існувати.

Виходячи з зазначеного, під фрикційним безробіттям слід розуміти незайнятість частини економічно активного населення в суспільно-корисній діяльності з причин підшукування для себе більш підходящої роботи.

Як відомо, попит на роботу є похідним від попиту на товари і послуги, які створюються цією роботою. Оскільки з часом структура споживчого попиту змінюється, відповідно змінюється і попит на працівників. Певні професії і навіть види робіт застарівають, і не знаходять попиту на ринку праці. У результаті структура пропозиції праці не відповідає структурі попиту. Безробіття, що виникає внаслідок такої невідповідності, називається структурним. Н.І. Єсінова до цього виду безробіття відносить також безробіття, пов'язане з територіальною відірваністю робочого місця від працівника, що міг би на ньому працювати. За точкою зору вченого,

структурне безробіття неминуче, як неминучі зміни в економіці [4, с.182]. Н.А. Волгін та Ю.Г. Одегов вказують, що структурне безробіття викликано структурними змінами в економіці: виникненням нових виробництв і галузей на тлі поступового стагнування старих. Структурне безробіття — це безробіття серед тих, чії професії вже застаріли. До структурного безробіття, зазначають вчені, належить і технологічне, викликане вдосконалюванням технічного рівня виробництв і галузей [5, с.169]. З цим не погоджуються Д.П. Доманчук, С.Д. Лучик, А.Д. Чикуркова. Так, за їх точкою зору, нарівні із структурним безробіттям, яке обумовлене структурними зрушеннями в економіці та виникненням невідповідності попиту на робочу силу з її пропозицією, треба виділяти і технологічне безробіття, яке виникає внаслідок впровадження новітніх технологій та техніки, що веде до вивільнення працівників або заміни їх більш кваліфікованими [6, с.61].

Отже, як можна побачити, не має однаковості у вчених щодо явища “структурне безробіття”. На наш погляд, під структурним безробіттям слід розуміти незайнятість частини економічно активного населення в суспільно-корисній діяльності пов’язану із структурними змінами в економіці. У якості підвидів у структурному безробітті можна виділити технологічне безробіття, причиною якого є технологічне переоснащення виробництв та територіальне безробіття, яке викликане закриттям виробництв у певній місцевості, пов’язане із структурними змінами в економіці.

Наступний вид безробіття, який потребує нашої уваги, обумовлюється циклічним характером ринкового господарства, а саме спадом виробництва у зв’язку з кризовою фазою економічного циклу. Іншими словами, циклічне безробіття виникає тоді, коли існуюча кількість робочих місць не достатня для задоволення всіх бажаючих працювати внаслідок згорання виробництв, що обумовлено зменшенням сукупного попиту на товари і послуги. О.А. Грішнова вказує, що якщо фрикційне та структурне безробіття викликані невідповідністю і “незнайденістю” робочих місць і працівників, то циклічне без-

робіття набагато складніше тому, що воно викликане фактичною відсутністю вільних робочих місць при значній кількості безробітних [7, с.162]. Так, у періоди економічних криз рівень циклічного безробіття нерідко перевищує 10 %, що перетворює його на найстрашнішу соціально-економічну проблему, яка може спричинити непередбачувані соціально-політичні зміни. Отже, під циклічним безробіттям слід розуміти незайнятість частини економічно активного населення в суспільно-корисній діяльності, пов’язану зі спадом виробництва, обумовленим зменшенням сукупного попиту на товари і послуги.

Сезонні коливання попиту на робочу силу є причинами сезонного безробіття. І хоча даний вид безробіття і близький до циклічного, ми вважаємо, що це самостійний вид безробіття, оскільки його причиною є саме сезонні, а не будь-які інші коливання попиту на робочу силу. Даний вид безробіття характерний для сезонних галузей господарства. В Україні Список сезонних робіт і сезонних галузей затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.1997 р. за № 278. Сезонний характер виробництва обумовлений найчастіше природними факторами. У період напруженої роботи зазначених підприємств там відбувається масове наймання персоналу, у період різкого зниження об’єму або згорання робіт - масове звільнення.

Сьогодні окремі закордонні країни стикаються з проблемою безробіття, викликаного високими витратами на робочу силу. Так, наприклад, такі витрати в Німеччині протягом багатьох років найвищі у світі. На другому місці з великим відставанням перебуває Швейцарія. На третьому місці - Японія. У США витрати на робочу силу дотепер на одну третину нижче, ніж у ФРН [8, с.20].

Фрикційне, структурне, циклічне та сезонне безробіття, а також безробіття, викликане високими витратами на оплату праці, можна віднести до однієї групи за таким критерієм – за причиною виникнення безробіття. Так, причиною виникнення фрикційного безробіття є певне невдоволення особи своєю роботою, її оплатою, трудовим колективом та пошук з огляду на це більш підхо-

дящої для себе роботи; причиною виникнення структурного безробіття є структурні зміни в економіці, з огляду на що з'являється надлишок робочої сили; причиною циклічного безробіття є спад виробництва, обумовлений зменшенням сукупного попиту на товари і послуги; причиною сезонного безробіття є сезонні коливання попиту на робочу силу; причини останнього виду безробіття містяться в його назві.

За формою прояву можна виділити відкрите та приховане безробіття. Так, А.Е. Котляр під прихованим безробіттям розуміє надлишкову зайнятість, тобто ситуацію, коли декілька людей виконують роботу одного або коли кваліфікований фахівець зайнятий некваліфікованою працею [9, с.1]. Л.А. Сироватська під прихованим безробіттям розуміє неповну (часткову) зайнятість, тобто зайнятість неповний робочий день або неповний робочий тиждень [10, с.79]. С.С. Утінова неповну зайнятість поділяє на видиму та невидиму. За її точкою зору осіб, які вимушені працювати по декілька часів на день або ж залишитися без роботи, необхідно відносити до представників “видимої” неповної зайнятості. “Існує досить сильний зв'язок між “видимою” неповною зайнятістю і безробіттям. У країнах, де рівень безробіття низький, кількість осіб у категорії “видимої” неповної зайнятості звичайно велика. Найбільш важлива форма неповної зайнятості, яка обумовлюється недостатнім використанням трудового потенціалу працюючих, відома як “невидима” неповна зайнятість і важко піддається статистичному виміру” [11, с.89]. До “невидимої” неповної зайнятості С.С. Устинова відносить форми неповної зайнятості, для яких характерні низький погодинний дохід, неправильне використання професійної кваліфікації тощо, тобто все те, що відбиває недостатню продуктивність праці, викликану дисбалансом між трудовим і іншими факторами виробництва [11, с.90]. В той же час Л. Міляєва вказує, що низький рівень заробітної плати або затримка виплати заробітної плати не може бути самостійним критерієм “прихованого” безробіття. Наприклад, для Росії, вказує вчений, такий критерій взагалі

не є визначальним, оскільки рівень заробітної плати в цілому по країні сильно занижений в порівнянні з цінами інших ресурсів та факторів виробництва [12, с.52].

Ще один підхід до змісту прихованого безробіття виділяють Н.А. Волгін, Ю.Г. Одегов, В.І. Плакся. Так, до прихованого безробіття вони відносять і надлишкову, і неповну зайнятість. Обґрунтовуючи свою позицію, вчені вказують, що надлишкова зайнятість, як правило, сполучена зі значними простоями протягом робочого дня, тобто робочий час використовується неповно. Неповна ж зайнятість означає, що робоча сила використовується неефективно в порівнянні з потенційними можливостями виробництва. “Уявляється, що ці два терміни виражають ту саму сутність, але з різних точок зору. Приховане безробіття відносно кількості і якості праці, необхідної для даного результату, виступає як надлишкова зайнятість, а з позиції кількості робочого часу, який затрачується при цьому одним працівником, - неповною зайнятістю” [5, с.177].

Критично аналізуючи вказані точки зору, слід зазначити, що остання позиція більш правильна та досить повно розкриває дане явище суспільної дійсності. В той же час, слід вказати, що оскільки приховане безробіття це протилежність відкритого безробіття, яке фіксується уповноваженими органами держави шляхом реєстрації безробітних, то підвидом прихованого безробіття є і не обліковане (незареєстроване) безробіття.

З огляду на зазначене до прихованого безробіття ми відносимо: а) надлишкову зайнятість, тобто стан, коли підприємство використовує працю працівників, кількість яких перевищує потреби виробництва, виплачуючи їм повну заробітну плату; б) неповну зайнятість, тобто стан, коли на підприємстві працівники вимушені працювати неповний робочий час, отримують відповідну неповну заробітну плату та бажають працювати повний робочий час. Іншими словами, такий стан справ можна назвати “частковим безробіттям”; в) не обліковану (незареєстровану) незайнятість, тобто стан, коли не всі, хто не має роботи та шукає її, знаходяться на обліку

в державній службі зайнятості; г) формальну зайнятість, тобто стан, коли працівники змушені перебувати у тривалих відпустках без збереження заробітної плати. Будучи формально зайнятими, такі працівники ніде не враховуються в якості безробітних і офіційно не шукають іншого місця роботи, хоча власне кажучи, є безробітними.

Якщо в основу поділу безробіття на види покласти його тривалість, то можна виділити такі його види: короткострокове, середньострокове та тривале безробіття. Під короткостроковим безробіттям розуміється відсутність роботи та її пошук від 1 до 3 місяців; під середньостроковим – від 3 до 6 місяців; під тривалим – більше 6 місяців.

Слід зазначити, що тривале безробіття – це найнебезпечніший та чреватий негативними наслідками вид безробіття (соціальною напруженістю, дискваліфікацією і психічними розладами безробітного). Так, з кожним місяцем безробіття в людини зростає соціальна апатія, згодом людина припиняє спроби змінити становище і звикає до стану бездіяльності. У науковій літературі виділяють чотири стадії тривалого безробіття. Перша стадія - невизначеності і шоку. Це важке суб'єктивне переживання, причому страх і емоції виступають як фактори ризику, за яких людина піддається іншим неприємностям: хворобам, нещасним випадкам тощо. При цьому слід зазначити, що найсильнішим патогенним фактором є не тільки сама втрата роботи, а й загроза подальших негативних наслідків. У цьому разі передбачення згаданої ситуації, підготовка до неї можуть полегшити становище, в яке потрапляє майбутній безробітний. Друга стадія - настання суб'єктивного полегшення і конструктивного пристосування до ситуації. Ця фаза триває вже після втрати роботи. Тобто, в перші тижні без роботи багато людей починають відчувати полегшення і навіть радість через наявність вільного часу. З'являється задоволення життям. Дехто відзначає поліпшення стану здоров'я. Починаються активні пошуки нового місця роботи. Третя стадія настає зазвичай після шести місяців відсутності роботи. Виявляються деструктивні зміни, які

стосуються здоров'я, психіки, фінансів, соціального стану людини. Спостерігається дефіцит активного поведіння, руйнування життєвих звичок, інтересів, цілей. Підриваються сили протистояти неприємностям. Особливо значні деструктивні зміни відбуваються в разі тривалого безробіття, коли людина не має хоча б невеликого заробітку на тимчасовій, сезонній роботі чи в неформальному секторі. Четверта стадія - безпорадність і примирення зі сформованою ситуацією [13, с.9].

В якості критерію поділу безробіття на види можна виділити його поширеність. За цим критерієм безробіття поділяється на загальнодержавне, регіональне, галузеве, міське та сільське. Під загальнодержавним безробіттям розуміється безробіття в межах всієї держави. Регіональне – це безробіття в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці; галузеве – це безробіття в межах однієї галузі економіки; міське та сільське – це безробіття в міській та сільській місцевості.

Ще одним критерієм поділу безробіття на групи, ми вважаємо, є соціально-професійний склад безробітних. За цим критерієм безробіття поділяється на професійне, статево-вікове, серед осіб з різним соціальним статусом, серед соціально-вразливих верств населення. Так, під професійним безробіттям розуміється безробіття серед працівників певної професії (наприклад, шахтарів, учителів, будівельників тощо). Статево-вікове безробіття – це безробіття серед осіб різних вікових груп, а також серед чоловіків та жінок. Під безробіттям серед осіб із різним соціальним статусом ми розуміємо безробіття серед таких категорій, як робітники та службовці. Безробіття серед соціально вразливих верств населення – це самий болючий для держави та суспільства вид безробіття, оскільки він існує серед тих, хто не може на рівних конкурувати на ринку праці. Це інваліди; особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; особи похилого віку; жінки з малолітніми дітьми тощо. Слід зазначити, що держави повинні створювати для цієї категорії населення

сприятливі умови в працевлаштуванні, застосовувати різні економічні і правові важелі для забезпечення їх робочими місцями.

Підсумовуючи, ми пропонуємо встановити класифікацію безробіття за наступними критеріями:

- причинами виникнення безробіття (фрикційне, структурне, циклічне, сезонне, безробіття викликане високими витратами на оплату праці);

- формою прояву безробіття (відкрите, приховане);

- тривалістю безробіття (короткострокове, середньострокове та тривале безробіття);

- поширеністю безробіття (загальнодержавне, регіональне, галузеве, міське, сільське);

- соціально-професійним складом безробітних (професійне, статево-вікове, серед осіб з різним соціальним статусом, серед соціально-вразливих верств населення).

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капитал. -Т.1. -М., 1949. -739 с.
2. Ehrenberg R., Smith R. Modern Labor Economics. Theory and Public Policy. USA. Scott, Foresman and Company. 1988.
3. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: Учебник. -М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 2000. -412 с.

4. Есинова Н.И. Экономика труда и социально-трудовые отношения: Учебное пособие. -К.: Кондор, 2003. -464 с.

5. Экономика труда: (социально-трудовые отношения) /Под ред. Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. -М.: Изд-во «ЭКЗАМЕН», 2003. -736 с.

7. Грیشнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник. -К.: Знання, 2004. -535 с.

8. Шютте Г.Г. ФРГ: выбор стратегии борьбы с безработицей // Труд за рубежом. -1995. -№ 4. -С.17-27.

9. Котляр А.Э. Политика занятости в условиях спада производства // Материалы заседания научного совета по проблемам труда и социальной политики Министерства труда РФ от 31.05.1995 г.

10. Сыроватская Л.А. Трудовое право. -М.: Юрист, 1999. -312 с.

11. Утинова С.С. Методологические подходы к анализу проблем занятости и рынка труда. // Вопросы статистики. -2003. -№ 7. -С.86-92.

12. Миляева Л. Экономические стороны "скрытой" безработицы // Экономист. -2001. -№ 7. -С.51-58.

13. Черниш Т., Власенко О. Сутність та особливості довготривалого безробіття в Україні // Україна: аспекти праці. -2006. -№ 3. -С.8-12.

Попов С.В. Види безробіття та критерії їх класифікації // Форум права. -2006. -№ 3. -С.106-110 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06psvkik.pdf>

З огляду на неоднозначне розуміння кількості видів безробіття в науці трудового права, проаналізовані підходи вчених до змісту окремих видів безробіття та надана класифікація безробіття за певними критеріями.

Попов С.В. Виды безработицы и критерии их классификации

Учитывая неоднозначное понимание количества видов безработицы в науке трудового права, проанализированы подходы ученых к содержанию отдельных видов безработицы и представлена классификация безработицы по определенным критериям.

Popov S.V. Kind of unemployment and criteria of their classification

Taking into account ambiguous understanding of quantity for kinds to unemployment in a science of the labor law approaches of scientists to the maintenance of separate kinds for unemployment are analyzed and classification of unemployment by the certain criteria is submitted.